

יחזקאל
הנביא שהיה בן אדם

אמנון בזק

יחזקאל

הנביא שהיה בן אדם

ישיבת הר עציון Yeshivat Har Etzion

Amnon Bazak
Ezekiel: A Prophet, a Human

יחזקאל: הנביא שהיה בן אדם

עורך אחראי: ראובן ציגלר
עורכת משנה: אפרת גרוס

עריכה: בעז קלוש
הגהה: אפרת גרוס
עימוד: רינה בן גל
עיצוב עטיפה: תני בייער

© כל הזכויות שמורות לאמנון בזק, 2021

ספרי מגיד, הוצאת קורן
ת"ד 4044 ירושלים 9104001
טל': 02-6330530 פקס: 02-6330534
www.maggidbooks.com

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

מסת"ב 978-965-526-313-8 ISBN

נדפס בישראל 2021 Printed in Israel

"שְׁמוֹעַ בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֵל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אֲמֹךְ" (משלי א', ח)

ספר זה מוקדש לעילוי נשמותיהם של

יהושע בן הלל ז"ל

לאה דבורה בת יוסף הלוי ז"ל

על ידי ילדיהם

הלל ושרית סלויירה

Dedicated in loving memory of

Linda D. Mitgang z"l

and

Richard J. Silvera z"l

by their children

Saritte and Hillel Silvera

תוכן העניינים

פתיחה	יא
מבוא לספר יחזקאל	1
פרק א': מעשה המרכבה	5
פרקים ב'-ג': נבואת ההקדשה של יחזקאל	27
פרקים ד'-ה': נבואות הלְבָנָה	45
פרק ו': חורבנם של הרי ישראל	75
פרק ז': בא הקץ	83
פרק ח': התועבות בירושלים	93
פרק ט': העונש של תושבי ירושלים	105
פרק י': הופעתה של המרכבה	113
פרק י"א: משמעות המראה	121
פרק י"ב: הגלות של יחזקאל; יחס העם לנבואות	135
פרק י"ג: נביאי השקר ונביאות השקר	147
פרק י"ד: עוון הדורש ועוון הנביא; נח, דניאל ואיוב	161
פרק ט"ו: משל הגפן	171
פרק ט"ז: משל האסופית	175

197	משל הנשרים	פרק י"ז:
205	שני יסודות בתורת הגמול	פרק י"ח:
215	קינה אל נשיאי ישראל	פרק י"ט:
	מבט אל תקופת שעבוד מצרים	פרק כ':
223	ותקופת המדבר	
239	נבואות החרב	פרק כ"א:
255	חטאי ירושלים	פרק כ"ב:
265	אהלה ואהליבה	פרק כ"ג:
281	נבואות עשרה בטבת	פרק כ"ד:
	נבואות על העמים –	פרק כ"ה:
291	"יען... לכן... וידעו כי אני ה'"	
303	חורבן צור	פרק כ"ו:
313	הקינה על צור	פרק כ"ז:
325	הנבואות על נגיד צור והנבואה על צידון	פרק כ"ח:
335	הנבואות הראשונות על מצרים	פרק כ"ט:
345	המשך הנבואות על מצרים	פרק ל':
355	נבואת הארז: הנבואה החמישית על מצרים	פרק ל"א:
365	הנבואות האחרונות על מצרים	פרק ל"ב:
377	סיומה של תקופת האלם	פרק ל"ג:
389	רועי ישראל	פרק ל"ד:
399	הנבואה אל הר שעיר	פרק ל"ה:
407	הנבואה אל הרי ישראל; גאולה למען שם ה'	פרק ל"ו:
	חזון העצמות היבשות;	פרק ל"ז:
427	שני העצים שיהפכו לעץ אחד	
439	המלחמה עם גוג ארץ המגוג	פרק ל"ח:
449	המלחמה עם גוג (המשך)	פרק ל"ט:
459	המקדש לעתיד לבוא: החצרות והשערים	פרק מ':
481	מבנה המקדש וסביבותיו	פרק מ"א:
497	הלשכות ומידות המתחם	פרק מ"ב:

	שיבת ה' למקדש;	פרק מ"ג:
503	מבנה מזבח העולה וחנוכת המזבח	
515	הנשיא, בני הנכר, הכוהנים והלוויים במקדש	פרק מ"ד:
	חלוקת אזורי הכוהנים והלוויים;	פרק מ"ה:
535	מעמדו של הנשיא; חג הפסח	
	מעמדו של הנשיא בשבתות,	פרק מ"ו:
551	בראשי חודשים ובקורבנות	
561	הנחל היוצא מן המקדש וגבולות הארץ	פרק מ"ז:
571	חלוקת הארץ	פרק מ"ח:

פתיחה

דומה, שספר יחזקאל מעורר בקרב אוהבי המקרא תחושה מעורבת. מצד אחד, יש בו נבואות מוכרות כמו חזון העצמות היבשות, והוא המקור לכמה מושגי יסוד ביהדות, כגון 'מעשה המרכבה' ומלחמת גוג ומגוג. מצד שני, הספר מעורר תחושה של ריחוק וחוסר היכרות, בשל סגנונו ותוכנו, ורוב רובו איננו מוכר לציבור לא ממערכת הלימודים הרגילה ולא מן התפילות וההפטרות. בכך יש משום החמצה, שכן זהו ספר ייחודי ועוצמתי, בעל גוונים חדים ותכנים ייחודיים, ההופכים אותו לאחד הספרים המרתקים במקרא.

החיבור שלפניכם נועד בראש ובראשונה לצמצם ככל האפשר את הפער הזה, ולהנגיש את ספר יחזקאל, על תכניו ורעיונותיו, לקורא אוהב המקרא, גם אם אין לו היכרות מוקדמת עימו. הספר משלב עיון וניתוח ספרותי של הכתובים עם ביאורי המילים והפסוקים, על מנת לחשוף את יופייה ועוצמתה של נבואת יחזקאל לקהל הרחב. תקוותי ותפילתי, שהספר יחזק את הזיקה לספר יחזקאל ויקרב את הקוראים לדמותו של יחזקאל הנביא, לספרו ולתכניו המגוונים.

הספר מבוסס על שיעורים שניתנו במסגרת בית המדרש הווירטואלי של ישיבת הר עציון במשך שנתיים. תודתי נתונה למייסד בית המדרש, הרב עזרא ביק, על תמיכתו וסיועו לאורך הדרך. תודה

מיוחדת מעומק הלב לעורך השיעורים, ד"ר בועז קלוש, על עבודתו המקצועית, המסורה והיעילה, שהפכה את עבודתנו המשותפת למעין לימוד בחברותא של הספר. תודה גם לרעייתו, הגב' זהבית קלוש, על עזרתה הרבה באיורים ובתרגומים בפרקי המקדש ביחזקאל.

הספר יוצא לאור במסגרת שיתוף פעולה מבורך בין ישיבת הר עציון להוצאת 'מגיד-קורן'. תודה מקרב לב למנכ"ל ישיבת הר עציון, יוני הולצר, ולאנשי ההוצאה, המו"ל ר' מאיר מילר וידידי הרב ראובן ציגלר, שנטלו על עצמם ברצון את הוצאת הספר לאור. תודה למגיהה אפרת גרוס על עבודתה המסורה. כתמיד, תודה מעומק הלב לאשתי היקרה והאהובה ענת, על העזרה והתמיכה לאורך כל הדרך. ועל כולם, שבח והודיה ליוצר הכול, אשר בחר בנביאים טובים ורצה בדבריהם הנאמרים באמת, ולך דומיה תהילה.

בשמו של הספר יש כפל משמעות. מצד אחד, הכינוי "בן אדם" מייחד באופן מובהק את יחזקאל: ה' פונה אל יחזקאל עשרות רבות של פעמים בכינוי זה, בניגוד לנביאים אחרים. מצד שני, לא פעם יחזקאל מגיב לנבואות הפורענות שלו באופן אישי, בקריאה מתוך הלב, ובכך מבטא את הפן האנושי, שאיננו נעלם גם בתפקידו כנביא. על נושא זה נעמוד לא פעם במהלך הספר.

בכתיבת הספר נעזרתי רבות בשלושה ספרי פרשנות על ספר יחזקאל מתוך שלוש סדרות על המקרא כולו. במהלך הספר יצינו הסדרות הללו בשמן בלבד, וכאן אביא את הרישום הביבליוגרפי המלא:

1. י"צ מושקוביץ, דעת מקרא, ירושלים תשמ"ה.
2. ג' ברין (עורך), עולם התנ"ך, תל אביב 1993.
3. ר' כשר, מקרא לישראל, תל אביב תשס"ד (שני כרכים: פרקים א'-כ"ד; כ"ה-מ"ח).

מבוא לספר יחזקאל

א. סגנונו הייחודי של יחזקאל

ספר יחזקאל ייחודי מאוד בסגנונו ובאופיו, והוא בולט וניכר בהם מכל חמישה עשר ספרי 'נביאים אחרונים', הן הארוכים (ישעיהו וירמיהו) הן הקצרים (נביאי תרי עשר).¹

בראש ובראשונה, יחזקאל מתחיל לנבא לפני החורבן, אך כל נבואותיו נאמרו בבבל, לאחר שגלה בגלות יהויכין.² לכך נודעת השפעה על תוכן נבואותיו, המופנות לא פעם כלפי הגולים, ולא דווקא כלפי יושבי ארץ ישראל. ואולם, ייחודו של הספר ניכר גם בהיבטים תוכניים וספרותיים רבים אחרים.

1. הצירוף 'נביאים אחרונים' שגור בפינו ככינוי לנביאים אלו – בניגוד ל'נביאים ראשונים', דהיינו ספרי יהושע, שופטים, שמואל ומלכים. אך באמת משמעות זו מאוחרת, והיא נכנסה לעולם היהודי רק לאחר המצאת הדפוס והדפסת המהדורות הראשונות של התנ"ך. מקורם של צירופים אלה בדברי הנביא זכריה (א', ד) על "הנְבִיאִים הָרִאשֹׁנִים", אך שם מסתבר מאוד שהכוונה לכלל נביאי הבית הראשון.
2. והכרונולוגיה החוזרת שוב ושוב בספר מבוססת על מניין השנים לגלות זו (ראו א', ב ועוד).

יחזקאל מרבה להשתמש במעשים סמליים. אומנם גם ישעיהו וירמיהו נקטו פעולות והמחשות שונות להדגיש את תוכן נבואותיהם, אבל ביחזקאל התופעה רווחת במיוחד, ומלווה בהצטברות של מעשים החורגים מאוד מהתנהגות נורמטיבית. לדוגמה, יחזקאל מצטווה לאכול מגילה כתובה (ג', א), לשכב שלוש מאות ותשעים יום על צידו השמאלי (ד', ד-ה) ולגלח בחרב את ראשו ואת זקנו (ה', א).

ייחודיותה של נבואת יחזקאל באה לידי ביטוי בנושאים רבים. לדוגמה, כמה פעמים מתוארת בספר 'המרכבה':³ מראה ייחודי של ארבע חיות הנושאות על כנפיהן רקיע, ומעליו יושבת על גבי כיסא דמות המייצגת את ה'. יחזקאל הוא הנביא היחיד שמתאר את המראה הזה בפרוטרוט. בפרקים האחרונים של הספר יחזקאל מתאר בפירוט רב ביותר את בית המקדש לעתיד לבוא – וגם לכך אין כל מקבילה אצל שום נביא אחר.

גם סגנונו של יחזקאל חריג וחרیف. אחד ההיבטים הידועים בסגנונו הוא הכינוי "בן אדם": קרוב למאה פעמים במהלך הספר ה' פונה לנביא בכינוי זה, ואילו מחוץ לספר פנה ה' כך לאדם רק פעם אחת בכל המקרא כולו (דניאל ח', יז). יחזקאל משתמש בדימויים רבים, מקצתם קשים ובוטים ביותר, ולעיתים הוא מטיח בעם ישראל ביטויים שהאוזן מתקשה לשומעם.⁴ למרות התכנים הקשים, יחזקאל עצמו אינו נוהג כזר לישראל; אדרבה, הוא רואה עצמו ככך לעם ישראל, ומדי פעם פורצת מפיו זעקה כלפי ה' על חומרת הדברים שהוא מצטווה לאומרם או לעשותם.⁵

המקרא מצמצם מאוד במידע על חייו האישיים של יחזקאל. יחזקאל איננו מוזכר בשום מקום אחר במקרא מחוץ לספרו. ידוע לנו שהיה כוהן (א', ג), וייתכן שמסיבה זו הוא מרבה בארמזים ובציטוטים

3. נעמוד על כך בהרחבה בעיונו בפרק א'.

4. ראו למשל בפרקים ט"ז וכ"ג. דומה שבעניין זה הגיע יחזקאל לשיא בפנותו לירושלים במילים: "לִכֶּן זֹנָה שְׁמָעִי דָבַר ה'" (ט"ז, לה).

5. ראו, למשל, ט', ח; י"א, יג.

מספר ויקרא, הוא 'תורת כוהנים'.⁶ יחזקאל היה נשוי, אך אשתו מתה על פניו (כמסופר בפרק כ"ד) ואין ידוע לנו אם היו ילדים. גם בנבואות הנחמה של יחזקאל ניתן למצוא סממנים ייחודיים, כמו בחזון העצמות היבשות המפורסם (פרק ל"ו) ובנבואה על גוג ארץ המגוג (פרקים ל"ח-ל"ט).

כל אלו, כמוהם כעניינים רבים אחרים, עושים את ספר יחזקאל לספר מרתק, ייחודי ובעל תכנים רבי משמעות, ונשתדל לעמוד עליהם בעיונינו.⁷

ב. מבנה הספר

לפי חלוקת הפרקים המוכרת יש בספר יחזקאל ארבעים ושמונה פרקים, והוא נחלק לשלושה חלקים ברורים.

החלק הראשון (פרקים א'-כ"ד) משתרע על פני תקופה של כחמש שנים, מהשנה החמישית ועד השנה התשיעית לגלות המלך יהויכין. בתקופה זו יחזקאל שרוי באֵלֶם. בסיומה של נבואת ההקדשה, בסוף פרק ג', ה' אומר ליחזקאל: "וְלִשְׁנֵי אֲבִיבִיךָ אֶל חֶפְדָּ וְנִאֲלַמֶּת וְלֹא תִהְיֶה לָּהֶם לְאִישׁ מוֹכִיחַ כִּי בֵּית מְרֵי הַמָּה. וּבְדַבְרֵי אוֹתָךְ אֶפְתַּח אֶת פִּיךָ וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה'..."⁸, ומכאן ואילך אין הנביא פותח את פיו ומדבר אל העם כי אם בצו ה'.⁸ הנבואות בפרקים אלו מסודרות בסדר כרונולוגי, ורובן עוסק בחורבן ובגלות הקרבים

6. ראו למשל בפרקים ד'-ז', י"ב, י"ד, כ', ל"ד, מ"ה-מ"ו. בפרקים אלו נעמוד בהרחבה על הזיקה לספר ויקרא.

7. בתרבות הישראלית מוכר השיר 'יחזקאל' שכתב חיים חפר. בשעתו נאסר השיר להשמעה ברדיו, כי נתפס כפגיעה וזלזול בנביא. לאחר זמן בוטל האיסור, והשיר תפס מקום ידוע ברפרטואר הזמר הישראלי. הגם שהשיר אכן צורם לאוזניים המכבדות את ספרי התנ"ך, אין להכחיש שמחברו הכיר את הספר ועמד על כמה מאפיינים ייחודיים שלו. גם אם נתקשה לקבל את המשפט "הנביא יחזקאל הוא בומבה של נביא", במובן מסוים יש בו הבחנה נכונה על אודות ייחודו של הספר.

8. על נסיבותיו של האלם ומשמעותו נעמוד בהרחבה בפרק ג'.

ובבעיות שהביאו לתוצאות הטרגיות העתידות להתרחש. ככלל אין בחלק זה של הספר נבואות נחמה, מלבד פסוקים בודדים, וגם בהם אין הנחמה נושא העומד לעצמו, אלא היא נזכרת דרך אגב. חלק זה מסתיים בנבואת 'עשרה בטבת': "בַּיּוֹם הַהוּא יִפְתָּח אֶת הַבָּיִת וְיֵצֵא מִן הַבָּיִת וְיִשְׁפָּט אֶת יִשְׂרָאֵל וְיֵצֵא מִן הַבָּיִת וְיִשְׁפָּט אֶת יִשְׂרָאֵל וְיֵצֵא מִן הַבָּיִת וְיִשְׁפָּט אֶת יִשְׂרָאֵל" (כ"ד, ב), ובסיומה הנביא מתבשר שעתיד להגיע אליו פליט ולבשר לו על חורבן המקדש, ובזה תבוא תקופת האלם אל קיצה: "בַּיּוֹם הַהוּא יִפְתָּח פִּיךָ אֶת הַפְּלִיט וְיִתְדַבֵּר וְלֹא תֵאָלֵם עוֹד" (שם, כז).

החלק השני (פרקים כ"ה-ל"ב) עומד לעצמו, וכולו נבואות על העמים שכני ישראל: עמון, מואב, אדום, פלשת, צור וצידון ומצרים. ככלל הנבואות אמורות גם כאן בסדר כרונולוגי, מהשנה העשירית לגלות יהויכין ועד השנה השתים עשרה לה, מלבד נבואה אחת שנאמרה בשנה העשרים ושבע (כ"ט, יז).⁹

החלק השלישי (פרקים ל"ג-מ"ח) חוזר לעסוק בעם ישראל, והוא פותח במקום שנרמז בסוף החלק הראשון: ערב בואו של הפליט לבשר על החורבן, בשלהי השנה השתים עשרה. חלק זה מכיל את נבואותיו של יחזקאל בתקופה שלאחר החורבן, ויש בו שתי יחידות: היחידה הראשונה, המשתרעת עד פרק ל"ט, כוללת בעיקר נבואות נחמה; וביחידה השנייה, מפרק מ' ואילך, מתוארים בית המקדש וסדריו הייחודיים לעתיד לבוא, וכן החלוקה החדשה של ארץ ישראל כולה.

9. יש עוד חריגה קלה אחת בסדר הזמנים של הנבואות: הנבואה בכ"ט, א, שנאמרה בשנה העשירית, מובאת לאחר הנבואה בכ"ו, א, שנאמרה בשנה האחת עשרה.

פרק א' מעשה המרכבה

א. פסוקי הפתיחה של הספר

בפסוקים הפותחים את הספר נאמר:

(א) וַיְהִי בְשָׁלְשִׁים שָׁנָה בְּרַב־עֵי בַחֲמֹשֶׁה לַחֹדֶשׁ וַאֲנִי בְּתוֹךְ הַגּוֹלָה
עַל נְהַר כְּבָר נִפְתָּחוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲרָאָה מֵרְאוֹת אֱלֹהִים: (ב) בַּחֲמֹשֶׁה
לַחֹדֶשׁ הִיא הַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לְגָלוֹת הַמֶּלֶךְ יוֹכִיָן: (ג) הִיא הָיָה
דְבַר ה' אֶל יְחִזְקָאֵל בֶּן בּוּזִי הַכֹּהֵן בְּאֶרֶץ פְּשָׁדִים¹ עַל נְהַר כְּבָר
וַתְּהִי עָלָיו שֵׁם יְד ה':

אף שפסוקים אלו נראים כדומים לפסוקי פתיחה בספרי נביאים אחרים, הם מעוררים כמה קשיים ייחודיים. השאלה המרכזית היא כיצד יש להבין את מילות הפתיחה "וַיְהִי בְשָׁלְשִׁים שָׁנָה": שלושים שנה לאחר איזה אירוע? לאיזו כרונולוגיה מתייחס ציון זה? ועוד: מה היחס בין "בְּשָׁלְשִׁים שָׁנָה" שבפס' א ובין "הַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לְגָלוֹת הַמֶּלֶךְ יוֹכִיָן" שבפס' ב?

1. "אֶרֶץ פְּשָׁדִים" היא שם נרדף לכבל, ראו למשל ישעיהו י"ג, יט.

כבר במבט ראשון ניכר שיש כאן בעצם שתי פתיחות: הפתיחה הראשונה בפס' א, ובה יחזקאל מדבר על עצמו בגוף ראשון, והפתיחה השנייה בפס' ב-ג, ובה נזכר הנביא בגוף שלישי. וכדברי רש"י: "סתם הנביא דבריו ולא פירש שמו מי הוא ולא פירש למנין מה מנה, לפיכך הפסיקה רוח הקודש את דבריו בשני מקראות הסמוכין לזה ללמד מי הוא הנביא וללמד למנין מה מנה". הפתיחה השנייה דומה לפתיחות ספריהם של נביאים אחרים, כגון ישעיהו וירמיהו. הדבר החריג כאן הוא הפתיחה הראשונה, ויש לעמוד על משמעותה.

הגישה המקובלת בפרשנים היא לראות את שתי הפתיחות כמכוונות לתאריך אחד, כלומר ש"שְׁלֹשִׁים שָׁנָה" היא היא "הַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לְגָלוּת הַמֶּלֶךְ יוֹאָכִין". לאור הנחה זו הועלו שתי הצעות אחר איזה אירוע נמנות אותן שלושים שנה:

1. רש"י ביאר בעקבות חז"ל שהכוונה למניין שנות היובל. גישה זו נסמכת על הפתיחה לנבואה בפרק מ': "בְּעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה לְגָלוּתֵנוּ בְּרֵאשִׁי הַשָּׁנָה בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ". כיצד יכול ראש השנה לחול בעשור לחודש? חז"ל (בבלי ערכין דף יב ע"א) ביארו שהכוונה לשנת היובל, שאכן נפתחת ביום הכיפורים, ככתוב: "וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבַעִי בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל אֲרָצְכֶם. וְקִדְשְׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה..." (ויקרא כ"ה, ט-י). אם השנה העשרים וחמש לגלות יהויכין הייתה שנת יובל, אזי השנה החמישית, שבה נפתח הספר, היא אכן שנת השלושים למניין שנות היובל.

ברם, על דרך הפשט פירוש זה קשה, מכמה סיבות. ראשית, אין שום מקום אחר שהתנ"ך מונה בו לשנות היובל, ואם כן קשה להבין מדוע ציין הכתוב "בְּשִׁלְשִׁים שָׁנָה" סתם, בלא לבאר שהכוונה לשנות היובל. גם ההסתמכות על הפסוק בפרק מ' היא דרשנית. על דרך הפשט, אין כוונת הכתוב לעשרה בתשרי, אלא לעשרה בניסן, שהרי על פי הכרונולוגיה של התנ"ך, החודש

הראשון הוא ניסן; ו"בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה" היינו 'בימים הראשונים של השנה', ויום עשרה בניסן עודנו בכלל זה.

2. רד"ק הציע, על פי תרגום יונתן, שהכוונה לשלושים שנה מאז מציאת ספר התורה בימי יאשיהו (ראו מ"ב כ"ב).² אכן, מציאת ספר התורה הייתה אירוע היסטורי רב-חשיבות. סבו של יאשיהו, המלך מנשה, חצה את כל הגבולות האפשריים בהתנהלותו האליילית והמושחתת. הוא מילא את המקדש וסביבותיו בעבודה זרה, ואת ירושלים – בדם נקיים (ראו שם כ"א), ובשל מעשיו נגזרה בימיו גזרת החורבן והגלות על יהודה וירושלים (שם, יב-טו). בנו של מנשה, אמון, מלך שנתיים בלבד, ולאחר שנרצח הומלך במקומו יאשיהו. בעקבות מציאת ספר התורה במקדש חולל יאשיהו מהפכה אדירה: הוא ביער את כל מוסדות העבודה הזרה מממלכת יהודה, וחתם את המהלך בקורבן פסח שלא נעשה כמותו בממלכה (שם כ"ב-כ"ג; דה"ב ל"ד-ל"ה). המקרא מעיד על יאשיהו: "וְכִמְהוּ לֹא הָיָה לְפָנָיו מֶלֶךְ אֲשֶׁר שָׁב אֶל ה' בְּכָל לְבָבוֹ וּבְכָל נַפְשׁוֹ וּבְכָל מְאֹדוֹ כְּכָל תּוֹרַת מֹשֶׁה וְאַחֲרָיו לֹא קָם כְּמָהוּ" (מ"ב כ"ג, כה), אם כי מייד לאחר מכן הכתוב מוסיף: "אֲךָ לֹא שָׁב ה' מִחֲרוֹן אַפּוֹ הַגָּדוֹל אֲשֶׁר חָרָה אַפּוֹ בַיהוּדָה עַל כָּל הַכְּעָסִים אֲשֶׁר הִכְעִיסוּ מִנְּשָׂה" (שם, כו).

2. החשבון פשוט. ספר התורה נמצא בשנה השמונה עשרה ליאשיהו (מ"ב כ"ב, ג ואילך). יאשיהו מלך שלושים ואחת שנה (שם, א), ואם כן חלפו ארבע עשרה שנה ממציאת הספר ועד מותו. הוא חזר בן יאשיהו מלך שלושה חודשים בלבד (שם כ"ג, לא), ולאחריו מלך יהויקים אחיו אחת עשרה שנה (שם, לו) – הרי עשרים וחמש שנה. יהויכין בן יהויקים מלך אף הוא שלושה חודשים בלבד, ואז הגלהו נבוכדנאצר עם כל עילית החברה של ממלכת יהודה – "וְהִגְלָה אֶת כָּל יְרוּשָׁלַם וְאֶת כָּל הַשָּׂרִים וְאֶת כָּל גְּבוּרֵי הַחַיִל עֲשֶׂרֶת אֲלָפִים גּוֹלָה וְכָל הַחֶרֶשׁ וְהַמְּסָגֵר לֹא נִשְׂאָר זֹלַת דָּלַת עִם הָאָרֶץ" (שם כ"ד, יד) – ובהם יחזקאל. נמצא שהשנה החמישית לגלות יהויכין היא אכן שנת השלושים למציאת ספר התורה בימי יאשיהו.

ובכל זאת, גם פירוש זה קשה על דרך הפשט. עם כל חשיבותה של מציאת ספר התורה, עדיין קשה להבין כיצד יכולנו לדעת שהמניין "בשָׁלְשִׁים שָׁנָה" מוסב על אירוע זה דווקא. זאת ועוד: הרי מקרא מלא מעיד בפנינו שמציאת ספר התורה לא שינתה את גזרת החורבן, ואם כן, למה יפתח הנביא את ספרו ברמיזה לאירוע זה?

נראה אפוא שיש לבאר את פסוקי הפתיחה בדרך שונה.³ לשם כך נחזור לכרונולוגיה של ספר יחזקאל. כאמור, כרונולוגיה זו נזכרת שוב ושוב לאורך הספר, ובסך הכול נזכרים בו עוד שנים עשר תאריכים, מלבד פסוקי הפתיחה. בחלקו הראשון של הספר התאריכים הם:

1. "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית בְּשָׁשִׁי בַחֲמֵשֶׁה לַחֹדֶשׁ" (ח', א).
2. "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית בַּחֲמִשִּׁי בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ" (כ', א).
3. "וַיְהִי דְבַר ה' אֵלַי בַּשָּׁנָה הַתְּשִׁיעִית בַּחֹדֶשׁ הָעֲשִׂירִי בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ לְאֹמֹר" (כ"ד, א).

בחלק השני של הספר התאריכים הם:

4. "וַיְהִי בְּעֵשְׂתֵי עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ" (כ"ו, א).
5. "בַּשָּׁנָה הָעֲשִׂירִית בְּעֵשְׂרִי בְּשָׁנִים עָשָׂר לַחֹדֶשׁ" (כ"ט, א).
6. "וַיְהִי בְּעֶשְׂרִים וְשִׁבְעֵי שָׁנָה בְּרֵאשׁוֹן בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ" (שם, יז).
7. "וַיְהִי בְּאַחַת עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּרֵאשׁוֹן בְּשִׁבְעָה לַחֹדֶשׁ" (ל', כ).
8. "וַיְהִי בְּאַחַת עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשָׁלִישִׁי בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ" (ל"א, א).
9. "וַיְהִי בְּשֵׁשֶׁת עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּשָׁנֵי עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ" (ל"ב, א).
10. "וַיְהִי בְּשֵׁשֶׁת עֶשְׂרֵה שָׁנָה בַּחֲמֵשֶׁה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ" (שם, יז).

ובחלק השלישי התאריכים הם:

11. "וַיְהִי בְּשֵׁשֶׁת עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּעֵשְׂרִי בַּחֲמֵשֶׁה לַחֹדֶשׁ לְגִלְתָּנוּ" (ל"ז, א).

3. על פי הצעתו של מ' גרינברג, Ezekiel 1–20, Anchor Bible, New York 1983,

12. "בְּעֶשְׂרִים וְחָמֵשׁ שָׁנָה לְגָלוּתֵנוּ בְּרֵאשׁ הַשָּׁנָה בְּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ" (מ', א).

כמה דברים מעניינים ניתן ללמוד מתיארוך שיטתי זה,⁴ אך מה שחשוב לענייננו הוא ששני התאריכים המאוחרים ביותר בספר הם מן השנה העשרים וחמש (מספר 12) ומן השנה העשרים ושבע לגלות יהויכין (מספר 6). כעת הבה נתבונן שנית בפסוק הפותח את הספר: "וַיְהִי בְשָׁלְשִׁים שָׁנָה בְּרַב־יְעִי בְּחַמְשָׁה לַחֹדֶשׁ". המבנה דומה לכל שאר פסוקי הכרונולוגיה שבספר, ואין כל סיבה לחשוב שהוא חורג מהם. נראה אפוא שגם המניין שבפסוק זה – "בְּשָׁלְשִׁים שָׁנָה" – נמנה אחר שנות הגלות, ואינו אלא התאריך האחרון בספר. נמצאנו למדים שהפסוק הפותח את הספר הוא דיבורו האחרון של יחזקאל, שרואה בפעם האחרונה מראות אלוהים, ומכאן ואילך הוא מעלה את נבואותיו על הכתב. כשם שבימינו הפתיחה לספר נכתבת, על פי רוב, בסיום כתיבתו, כן הדבר גם בנבואת יחזקאל: הפסוק הראשון בספר הוא הפסוק האחרון מבחינה כרונולוגית.

מעתה תובן היטב הפתיחה השנייה. אין היא חזרה. זוהי הפתיחה לנבואתו הראשונה של יחזקאל, הדומה לפתיחות של ספרי נבואה אחרים. פתיחה זו עומדת בראש נבואתו הראשונה של יחזקאל, שאכן הייתה בשנה החמישית לגלות יהויכין, ואין היא קשורה לפסוק הראשון, המוסב על סיום נבואתו של יחזקאל, עשרים וחמש שנים לאחר מכן.⁵

4. לדוגמה, הנבואות לעם ישראל, המובאות בחלק הראשון ובחלק השלישי, נאמרו תמיד בחמישה לחודש או בעשור לחודש, ואילו הנבואות לאומות העולם שבחלקו השני נאמרו תמיד בימים אחרים בחודש: בדרך כלל באחד בו, ובמקרים ייחודיים בשבעה בו, בשנים עשר בו או בחמישה עשר בו.

5. על הסבר זה קשה לכאורה מהעדר ציון החודש בפתיחה השנייה, שלא נאמר בה אלא "בְּחַמְשָׁה לַחֹדֶשׁ" היא הַשָּׁנָה הַחֲמִישִׁית לְגָלוּת הַמֶּלֶךְ יוֹיָכִין": אם הפתיחה השנייה היא המשך של הראשונה, מובן שהכוונה לחודש הרביעי, שנזכר בפתיחה הראשונה; אך אם היא עומדת לעצמה, כיצד ניתן להבין את העדר ציונו של החודש? אלא שתופעה זו חוזרת עוד פעמיים ברשימת התאריכים שבספר: בכ"ו, א – "וַיְהִי בְּעֶשְׂתֵי עָשָׂר שָׁנָה בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ"; ובל"ב, יז – "וַיְהִי בְשִׁתֵּי עָשָׂר

ב. נבואת ההקדשה

לאחר פסוקי הפתיחה לספר כולו, באה נבואת ההקדשה של יחזקאל לנביא.⁶ בנבואה זו כמה חלקים:

1. החלק הראשון הוא פרק א', ובו יחזקאל רואה את 'המרכבה'.⁷ במהלך הפרק יחזקאל מתאר את מראה עיניו, ורק בסוף הפרק, בסיומו של התיאור הארוך של המרכבה, נאמר "וַאֲשַׁמַע קוֹל מְדַבֵּר".
2. בפרקים ב'–ג' יחזקאל שומע את דברי ה' פעמיים:

א. חלקה הראשון של היחידה הוא ב', א – ג', טו, ובו מוטלת השליחות על יחזקאל ומובאת תגובתו לדברי ה'.

ב. החלק השני – ג', טז–כז – פותח במילים "וַיְהִי מִקְצֵה שְׁבַעַת יָמִים...", והוא משלים את נבואת ההקדשה, כפי שנראה בעיוננו שם.

בטרם ניגש לעסוק במראה המרכבה, נעמוד בקצרה על דברי המשנה הידועה במסכת חגיגה (פ"ב מ"א): "אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם

- שָׁנָה בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר לַחֹדֶשׁ" (אם כי שם ניתן לומר שהכוונה לחודש השנים עשר, הנזכר שם בפס' א); על כורחנו שלא תמיד הקפיד הנביא לציין את החודש.
6. מקובל לכנות 'נבואת הקדשה' את הנבואה שבה ה' מטיל על הנביא את השליחות הנבואית. השימוש באמצעים חזותיים ומוחשיים שונים לחזק את משמעות הנבואה הוא ממאפייניה הבולטים של נבואה זו. נבואת ההקדשה של ירמיהו מובאת אף היא בתחילת ספרו. לעומת זאת, נבואת ההקדשה של ישעיהו מובאת, במפתיע, רק בפרק ו'.
 7. את הכינוי 'מעשה מרכבה' טבעו חז"ל (שבת פ ע"ב ועוד). בנבואת יחזקאל אין המונח 'מרכבה' מופיע, אם כי ייתכן שיש לו מקור במקרא, כפי שנראה בהמשך עיוננו בפרק.

פרק א': מעשה המרכבה

ומבין מדעתו". המשנה אוסרת לדרוש במעשה המרכבה אפילו לאדם אחד, אלא אם כן הוא עומד בקריטריונים אינטלקטואליים ייחודיים. ובכן, כיצד ניתן לעסוק בנבואה זו בפומבי? התשובה פשוטה. אין בכוונתנו לדרוש במעשה המרכבה. אנו מעוניינים לעשות את ההפך הגמור: לעסוק בפשטי המקראות בלבד. לא נעמוד כאן על סודותיה הנסתרים של המרכבה ולא ניגע בעניינים מיסטיים החורגים מתחום פשוטו של מקרא. כל שנבקש הוא לעמוד על משמעותה של המרכבה על דרך הפשט, ולהבין את מרכזיותו של מראה זה בנבואת יחזקאל בכלל. ויהי ה' בעזרנו.

ג. מבנה המרכבה

על מנת לעמוד על מבנה המרכבה, נצטרך להביט תחילה במבט רחב על הפרק כולו. בתחילה יחזקאל מתאר את בסיס המרכבה – ארבע חיות, ולכל אחת מהן ארבעה פנים:

(ד) וְאֵרָא וְהִנֵּה רוּחַ סַעְרָה בָּאָה מִן הַצָּפוֹן עֲנַן גָּדוֹל וְאֵשׁ מִתְּלַקַּחַת וְנִגְהָ לּוֹ סָבִיב וּמִתּוֹכָהּ פְּעִיץ הַחֲשָׁמַל⁸ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ: (ה) וּמִתּוֹכָהּ דְמוֹת אַרְבַּע חַיּוֹת וְזֶה מֵרְאִיָּהֶן דְמוֹת אָדָם לְהִנָּה: (ו) וְאַרְבַּעַת פָּנִים לְאַחַת וְאַרְבַּע פְּנָפִים לְאַחַת לָהֶם: (ז) וּרְגְלֵיהֶם רַגְלֵי יִשְׂרָאֵל וְכַף רְגְלֵיהֶם כַּכַּף רַגְלֵי עֶגְלָה וְנִצְצִים כְּעֵיץ נְחֹשֶׁת קָלֵל: (ח) וַיְדִי [וידו כתיב] אָדָם מִתַּחַת פְּנֵיהֶם עַל אַרְבַּעַת רַבְעֵיהֶם¹⁰ וּפְנֵיהֶם

8. המילה "חשמל" מופיעה במקרא רק בהקשר של מראה המרכבה: כאן, בפס' כז ולהלן ח', ב. פירושה איננו ברור, ומתוך ההקשר נראה שהכוונה למראה זוהר בגוני האש.

9. מן ההקשר נראה שהכוונה לנחושת מבריקה ומלוטשת, כעין "נחשת מִמְרָט" (מל"א ז', מה). הצירוף "נחשת קָלֵל" מופיע גם במראה האיש לבוש הבדים בדניאל י', ו.

10. "בכל ארבעת צדיהם" (מצורת דוד).

וּכְנַפֵּיהֶם לְאַרְבַּעַתָּם: ¹¹(ט) חֲבֵרֹת אִשָּׁה אֶל אַחֹתָהּ פְּנֵיהֶם ¹²לֹא יִסְבּוּ בְּלִכְתָּן אִישׁ אֶל עֵבֶר פָּנָיו יִלְכוּ: ^(ז) וּדְמוֹת פְּנֵיהֶם פְּנֵי אָדָם וּפְנֵי אַרְיֵה אֶל הַיָּמִין לְאַרְבַּעַתָּם וּפְנֵי שׁוֹר מִהַשְּׂמֹאֹל לְאַרְבַּעַתָּן וּפְנֵי נֶשֶׁר לְאַרְבַּעַתָּן: ^(יא) וּפְנֵיהֶם וּכְנַפֵּיהֶם פְּרוּרוֹת מְלֻמְעָלָה: ¹³לְאִישׁ שְׁתֵּים חֲבֵרֹת אִישׁ ¹⁴וּשְׁתֵּים מְכַסּוֹת אֶת גְּוִיֹתֵיהֶנָּה: ¹⁵(יב) וְאִישׁ אֶל עֵבֶר פָּנָיו יִלְכוּ אֶל אֲשֶׁר יִהְיֶה שָׁמָּה הַרוּחַ לִלְכֹת יִלְכוּ לֹא יִסְבּוּ בְּלִכְתָּן: ^(יג) וּדְמוֹת הַחַיּוֹת מֵרְאֵיהֶם בְּגַחְלֵי אֵשׁ בַּעֲרוֹת כַּמְרָאָה הַלְפָּדִים הִיא מִתְהַלְכֶת בֵּין הַחַיּוֹת ¹⁶וְנִגְהָ לְאֵשׁ וּמִן הָאֵשׁ יֹצֵא בְּרֶק: ^(יד) וְהַחַיּוֹת ¹⁷רְצוּא וְשׁוֹב כַּמְרָאָה הַבְּזָק: ¹⁸

התכונה הבולטת ביותר בתיאור זה היא שיש למרכבה כיוונים מרובים. ארבעת הפנים של החיות – פני אדם, פני אריה, פני שור ופני נשר – מופנים לארבעה כיוונים שונים, ולכן החיות אינן צריכות לפנות

11. "הפנים והכנפים שהיה להן היו שוים לארבעת החיות, זה כזה" (מצודת דוד).
12. "כנפה של זו פרושה לצד כנפה של זו לכאן וכן לכאן עד שחוברות ומגיעות זו לזו" (רש"י).
13. רש"י ורד"ק ביארו, על פי הטעמים, שהמילה "ופניהם" נפרדת מהמשך המשפט, ושיעור הכתוב: "ופניהם היו כמו שנזכר; וכנפיהם היו פרודות מהגוף ופרושות למעלה לעופף" (רד"ק). לעומת זאת, בעל המצודות ביאר: "ופני החיות הנה היו עם כנפיהם פרושות ממעל להם להיות מכוסות בהם" (מצודת דוד), ולדעתו הו"ו של "וכנפיהם" באה "במקום ע"ם" (מצודת ציון).
14. "לכל פנים היה ב' כנפים חוברות ונוגעות איש אל אחיו לכסות בהם הפנים" (מצודת דוד) – דהיינו שתי הכנפיים העליונות.
15. "ושתי כנפים היו מכסות את גופתן" (מצודת דוד) – דהיינו שתי הכנפיים התחתונות. "גויתיהנה" היא צורה מוארכת עתיקה של 'גוויתיהן', כלומר 'גופיהן'.
16. מצודת דוד ביאר על פי רש"י: "המראה ההיא מהלכת בין כל החיות, רוצה לומר: ככולן היה המראה ההיא". אך נראה שמבחינה תחבירית פשוט יותר פירושו של רד"ק: "היא – האש".
17. נראה שכוונת הכתוב: 'ומן החיות', כלומר הברק היוצא מן האש, הנוצר בסוף הפסוק הקודם, מגיע אל החיות, ויוצא מהן בחזרה אל האש, רצוא ושוב, וכך נוצר מראה "כמראה הבזק".
18. המילה 'בזק' יחידאית, ונראה שמוכנה כעין 'ברק' (תרגום יונתן).

פרק א': מעשה המרכבה

על מנת ללכת לכיוון מסוים, שהרי יש פנים שמופנות מלכתחילה לכל רוח ורוח. גם רגלי החיות אינן מורות על כיוון: רגליהן הן "רגל ישָרָה", ללא ברך. דבר זה מודגש בחזרה הכפולה על המשפטים "לא יסבו בלכתן" ו"איש אל עבר פניו ילכו" (פס' ט, יב).
מגמה זו ממשיכה גם בחלק הבא של התיאור, העוסק באופנים שלרגלי החיות:

(טו) וַאֲרָא הַחַיּוֹת וְהִנֵּה אֹפֵן אֶחָד בְּאַרְץ אֶצֶל הַחַיּוֹת לְאַרְבַּעַת פְּנָיו:¹⁹ (טז) מְרָאָה הָאֹפְנִים וּמַעֲשֵׂיהֶם כְּעֵין תְּרִישִׁישׁ²⁰ וּדְמוּת אֶחָד לְאַרְבַּעַתָּן וּמְרָאָהֶם וּמַעֲשֵׂיהֶם כְּאִשֶּׁר יִהְיֶה הָאֹפֵן בְּתוֹךְ הָאֹפֵן: (יז) עַל אַרְבַּעַת רַבְעֵיהֶן בְּלִכְתָּם יִלְכוּ לֹא יִסְבּוּ בְּלִכְתָּן: (יח) וְגִבֵּיהֶן וְגִבָּה לָהֶם וְיִרְאָה לָהֶם וְגִבְתָּם מְלֵאת עֵינַיִם סְכִיב²¹ לְאַרְבַּעַתָּן: (יט) וּבִלְכַת הַחַיּוֹת יִלְכוּ הָאֹפְנִים אֶצְלָם וּבִהֲנִשָּׂא הַחַיּוֹת מֵעַל הָאָרֶץ יִנְשָׂאוּ הָאֹפְנִים: (כ) עַל אֲשֶׁר יִהְיֶה שֵׁם הָרוּחַ לְלֶכֶת יִלְכוּ שָׁמָּה הָרוּחַ לְלֶכֶת וְהָאֹפְנִים יִנְשָׂאוּ לְעַמְתָּם כִּי רוּחַ הַחַיָּה בְּאֹפְנֵיהֶם: (כא) בְּלִכְתָּם יִלְכוּ וּבְעַמְדָּם יַעֲמֻדוּ וּבִהֲנִשָּׂאֵם מֵעַל הָאָרֶץ יִנְשָׂאוּ הָאֹפְנִים לְעַמְתָּם כִּי רוּחַ הַחַיָּה בְּאֹפְנֵיהֶם:

הרב-כיווניות באה לביטוי גם כאן. לאופנים יש עיניים, ואף הן "סכיב לְאַרְבַּעַתָּן". ונראה שכך יש להבין גם את הביטוי "כְּאִשֶּׁר יִהְיֶה הָאֹפֵן

19. "בארץ" – כלומר מתחת לחיות, בתחתית המרכבה – היו אופנים, אופן אחד לכל חיה. "לארבעת פניו" היינו ש"לכל ארבעת פני החיה לא היה אלא אופן אחד, לא לכל פנים אופן" (מצודת דוד); אך יש שפירשו שאכן "לכל פנים של החיה היה אופן אחד, וביחד היו ארבעה אופנים לכל חיה, שישה עשר אופנים למרכבה" (הפירוש הראשון המובא בדעת מקרא).

20. האופנים נראו כעשויים מתרשיש – אבן יקרה, הנזכרת גם בין אבני החושן (שמות כ"ח, כ).

21. הפסוק פותח במילה "וגביהן" – דהיינו ה'גב' של האופנים, כלומר החלק האחורי שלהם – ואז בא מאמר מוסגר המציין שתי עובדות על אודות האופנים: שיש להם גובה, ושהם מעוררים יראה. רק לאחר מכן הפסוק חוזר לגב של האופנים ואומר שהוא מלא עיניים סכיב.

בְּתוֹךְ הָאוֹפֶן, כְּדַבְרֵי רִשׁׁי: "כֹּאשֶׁר יִהְיֶה הָאוֹפֶן קְבוּעַ בְּתוֹךְ הָאוֹפֶן שְׁתִּי וְעָרַב, לְפִי שֶׁהֵן הוֹלְכוֹת לְכָל עֵבֶר פְּנֵיהֶם לְד' רוּחוֹת, צָרִיךְ שִׁיחָא הָאוֹפֶן מְגַלְגַל לְד' רוּחוֹת". גַּם בְּעֵינַי הָאוֹפָנִים חוֹזֵר הַמִּשְׁפָּט "לֹא יִסְבּוּ בְּלִכְתָּן"; וּמֵאַחַר שֶׁכִּבֵּר נִתְבָּאֵר (פֶּס' יט-כא) שֶׁאֵין לְאוֹפָנִים תְּנוּעָה עֲצֵמַאִית, אֲלֵא הֵם נֵעִים עִם הַחַיּוֹת, עַל כּוֹרְחָנוּ שֶׁהַמִּילִים "לֹא יִסְבּוּ בְּלִכְתָּן" לֹא נִשְׁנוּ אֲלֵא עַל מִנַּת לְשׁוֹב וּלְהַדְגִישׁ אֶת רִיבּוּי הַכִּיּוּנָנִים שֶׁל הַמֵּרְכָבָה. כַּעַת הַתִּיאֹר עוֹבֵר מִמָּה שֶׁנִּמְצָא "בְּאַרְץ", לְדַגְלֵי הַחַיּוֹת, אֵל מָה שֶׁנִּמְצָא מַעֲלֵיהֶן:

(כב) וְדַמּוֹת עַל רְאשֵׁי הַחַיָּה רָקִיעַ כְּעֵין הַקֶּרַח הַנּוֹרָא נְטוּי עַל רְאשֵׁיהֶם מְלֻמְעָלָה: (כג) וַתַּחַת הַרְקִיעַ כְּנִפְיָהֶם יִשְׂרוֹת אִשָּׁה אֶל אַחוֹתָהָ לְאִישׁ שְׁתִּים מְכֹסוֹת לְהִנָּה וּלְאִישׁ שְׁתִּים מְכֹסוֹת לְהִנָּה אֶת גּוֹיְתֵיהֶם: (כד) וְאִשְׁמַע אֶת קוֹל כְּנִפְיָהֶם כְּקוֹל מִים רַבִּים כְּקוֹל שְׂדֵי בְּלִכְתָּם קוֹל הַמְּלָה כְּקוֹל מְחַנָּה בְּעַמָּדִים תְּרַפְּינָה כְּנִפְיָהֶן: (כה) וַיְהִי קוֹל מְעַל לְרָקִיעַ אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ בְּעַמָּדִים תְּרַפְּינָה כְּנִפְיָהֶן:

מַעַל רֹאשֵׁי הַחַיּוֹת נְטוּי "רָקִיעַ": מִשְׁטַח דָק, מְרוֹקַע, הַפְּרוּשׁ מַעַל רֹאשֵׁי הַחַיּוֹת וּמְרֵאָהוּ "כְּעֵין הַקֶּרַח הַנּוֹרָא", כְּלוֹמֵר קֶרַח מוֹפְלֵא, לְבֵן וּזוֹהָר בִּיּוֹתֵר. כְּנִפְיָהֶן הָעֲלִיוֹנוֹת שֶׁל הַחַיּוֹת פְּרוּשׁוֹת כְּלִפֵּי מַעֲלָה מִתַּחַת לְרָקִיעַ וְנוֹגְעוֹת זוּ בְּזוּ, וְאֵילוֹ הַכְּנַפִּיִּים הַתַּחְתּוֹנוֹת מְכֹסוֹת אֶת גּוֹפֵן. בְּפֶס' כד הַנְּבִיא מְבַחֵין שֶׁהַחַיּוֹת אֵינֶן דּוֹמְמוֹת, אֲדַרְבָּה, כְּנִפְיָהֶן הַפְּרוּשׁוֹת כְּלִפֵּי מַעֲלָה מִשְׁמִיעוֹת רַעַשׁ עֲצוּם, שֶׁהַנְּבִיא מְבִיא לוֹ שְׁלוּשָׁה דִּמּוּיִים: "(1) כְּקוֹל מִים רַבִּים (2) כְּקוֹל שְׂדֵי... (3) קוֹל הַמְּלָה כְּקוֹל מְחַנָּה". אֲבָל הַקוֹל הַזֶּה נִשְׁמַע רַק "בְּלִכְתָּם", וְאֵילוֹ "בְּעַמָּדִים תְּרַפְּינָה כְּנִפְיָהֶן", וְאֵז חָדַל הַרַעַשׁ. בְּפֶס' כה מֵתְבַרֵּר שֶׁהַרְפִּיִּית הַכְּנַפִּיִּים בָּאָה בְּתַגּוּבָה לְ"קוֹל" הַנִּשְׁמַע "מְעַל לְרָקִיעַ אֲשֶׁר עַל רֹאשׁוֹ", וְכִבֵּר מִכָּאֵן יִתֵּן לְהַבִּין שֶׁעִיקְרוֹ שֶׁל הַמֵּרְאָה אֵינּוּ כָל מָה שֶׁתּוֹאֵר עַד כֵּה, אֲלֵא מָה שֶׁמִּמַּעַל לוֹ. וְאֲכֵן, שִׁיאוֹ שֶׁל הַמֵּרְאָה הוּא בְּסוּפוֹ. מַעַל לְרָקִיעַ נִיצֵב כִּיסָא, וְעַל הַכִּיסָא דַּמּוֹת, הַמֵּיִיצָגַת אֶת ה':

פרק א': מעשה המרכבה

(כו) וממעל לַרְקִיעַ אֲשֶׁר עַל רֵאשִׁים כְּמֵרָאָה אֶבֶן סַפִּיר דְּמוֹת כֶּסֶא וְעַל דְּמוֹת הַכֶּסֶא דְּמוֹת כְּמֵרָאָה אָדָם עָלָיו מְלַמְעֵלָה: ²²
(כז) וְאָרָא כְּעֵין חֲשַׁמֶל כְּמֵרָאָה אֵשׁ בֵּית לָהּ סָבִיב מִמֵּרָאָה מִתְנִיּוֹ וְלִמְעֵלָה וּמִמֵּרָאָה מִתְנִיּוֹ וְלִמְטָה רְאִיתִי כְּמֵרָאָה אֵשׁ וְנִגְהָ לֹו סָבִיב: ²³
(כח) כְּמֵרָאָה הַקֶּשֶׁת אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּעֵנָן בְּיוֹם הַגֶּשֶׁם כֵּן מֵרָאָה הַנִּגְהָ סָבִיב הוּא מֵרָאָה דְּמוֹת כְּבוֹד ה' ²⁴ וְאָרָא וְאָפֵל עַל פְּנֵי וְאֲשַׁמַּע קוֹל מְדַבֵּר:

נסכם את המראה: יחזקאל רואה דמות המייצגת את ה', שיושבת על כיסא, הנמצא מעל לרקיע, הנטוי מעל ראשיהן של ארבע חיות, ²⁴ שלמרגלותיהן יש אופנים. כעת עלינו לשאול: מה משמעותו של מראה זה, ומדוע ראה אותו יחזקאל דווקא?

ד. הסתלקות השכינה מן המקדש ושיבתה אליו

דומה שאת התשובה לשאלה זו ניתן למצוא בשתי ההופעות האחרות של המרכבה בספר יחזקאל. כפי שראינו במבוא, חציו הראשון של הספר, עד לפרק כ"ד, עיקרו כנבואות העוסקות בחורבן הממשמש ובא. במרכזו של חלק זה, בפרקים ח'–י"א, עומדת נבואה ארוכה אחת. עוד

22. התיאור כולו מזכיר כמובן את המראה שראו משה, אהרן נדב ואביהוא ושבעים הזקנים בהר סיני: "וַיֵּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לְבַנַּת הַסַּפִּיר וּכְעֵצִים הַשָּׁמַיִם לְטֹהַר" (שמות כ"ד, י').

23. יחזקאל מגלה זהירות רבה בדבריו, ונוקט שלושה (!) ביטויים שונים של הרחקה מהגשמה: "מֵרָאָה דְּמוֹת כְּבוֹד ה'". בזה הוא שונה מישעיהו, שאומר בלשון המפורשת ביותר: "בְּשַׁנַּת מוֹת הַמֶּלֶךְ עֲזִיָּהוּ וְאָרָאָה אֶת אֲדֹנָי יֵשֵׁב עַל כֶּסֶא רָם וְנִשָּׂא" (ישעיהו ו', א).

24. כעת נוכל להבין מדוע יש לחיות פנים של אדם, אריה, שור ונשר דווקא. ישיבת הדמות מעל החיות מסמלת את אדנותו של ה' על יצוריו, וארבע החיות מייצגות את ארבעת הכוחות הגדולים בעולם החי: האדם מייצג את שיא התבונה; האריה את הכוח והעוז ("וְזֵה עֹז מְאָרִי" [שופטים י"ד, יח]); השור את ההדר והאסתטיקה ("כְּבוֹד שׁוֹרֵי הַדָּר לֹו" [דברים ל"ג, יז]); והנשר – את הקלות ("מִנְשָׁרִים קָלוּ מֵאֲרִיּוֹת גְּבֹרֵי" [ש"מ"ב א', כג]).

נעסוק בנבואה זו בהרחבה, אך כעת נציין בקצרה, לצורך ענייננו, היבט אחד בנבואה זו.

נבואה זו נאמרה כשנה לאחר נבואת ההקדשה, במעמד מיוחד: "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית בְּשִׁשִּׁי בַחֲמִשָּׁה לַחֹדֶשׁ אָנִי יוֹשֵׁב בְּבֵיתִי וְזָקְנֵי יְהוּדָה יוֹשְׁבִים לִפְנֵי וַתִּפֹּל עָלַי שָׁם יַד אֲדָנָי ה'" (ח', א). בעוד הזקנים יושבים לפניו, נופלת יד ה' על יחזקאל ומעבירה אותו במראה הנבואה לירושלים: "וַתֵּשֶׂא אֹתִי רוּחַ בֵּין הָאָרְצִים וּבֵין הַשָּׁמַיִם וַתָּבֵא אֹתִי יְרוּשָׁלַיִם בְּמַרְאֹת אֱלֹהִים" (שם, ג). בחלק הראשון של הנבואה, בפרק ח', יחזקאל מקבל 'סיור וירטואלי' בחוצות ירושלים והמקדש, ובכל תחנה הוא נתקל בתופעות שונות של עבודה זרה, שחומרתן הולכת וגדלה מבחינת המקום שהן נעשות בו ומבחינת האנשים שמשתתפים בהן. לחטאים הנעשים בירושלים יש שתי תוצאות מרכזיות: בפרק ט' בא תיאור סמלי לעונש הגשמי העתיד לבוא על תושבי העיר – שישה מלאכים המסמלים במעשיהם את השחתת כל יושבי העיר; ובפרק י' מתוארת התוצאה הרוחנית של החטאים הללו – הסתלקות השכינה מן המקדש.

תיאור הסתלקות השכינה שם פותח בהסתלקות כבוד ה' מעל שני הכרובים שעליהם שכן במקדש: "וַיֵּרָם כְּבוֹד ה' מֵעַל הַכְּרוֹב עַל מִפְתַּן הַבַּיִת" (י', ד). לאחר מכן באים כמה פסוקים המתארים שוב את המרכבה, והם חוזרים בכמה וכמה עניינים על המראה שבפרק א': "וַאֲרָאָה וְהִנֵּה אַרְבָּעָה אוֹפָנִים אֲצֵל הַכְּרוֹבִים אוֹפֵן אֶחָד אֲצֵל הַכְּרוֹב אֶחָד וְאוֹפֵן אֶחָד אֲצֵל הַכְּרוֹב אֶחָד וּמְרָאָה הָאוֹפָנִים כְּעֵין אֶבֶן תַּרְשִׁישׁ... בְּלִכְתָּם אֶל אַרְבַּעַת רַבְעֵיהֶם יִלְכוּ לֹא יִסְבוּ בְּלִכְתָּם פִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִפְנֶה הָרֹאשׁ אַחֲרָיו יִלְכוּ לֹא יִסְבוּ בְּלִכְתָּם. וְכָל בְּשָׂרָם וּגְבֹהֶם וַיְדִיחֵם וּכְנִפְיָהֶם וְהָאוֹפָנִים מְלֹאִים עֵינַיִם סָבִיב לְאַרְבַּעַתָּם אוֹפְנֵיהֶם... פְּנֵי הָאֶחָד פְּנֵי הַכְּרוֹב וּפְנֵי הַשְּׁנַי פְּנֵי אָדָם וְהַשְּׁלִישִׁי פְּנֵי אֲרִיָּה וְהַרְבִּיעִי פְּנֵי נָשֹׂר... וּבְלִכְתָּ הַכְּרוֹבִים יִלְכוּ הָאוֹפָנִים אֲצֵלָם וּבְשִׂאת הַכְּרוֹבִים אֵת פְּנֵיהֶם לְרוֹם מֵעַל הָאָרֶץ לֹא יִסְבוּ הָאוֹפָנִים גַּם הֵם מֵאֲצֵלָם..." (שם, ט-יז). והנה, באמצע התיאור זה נאמר: "וַיֵּרְמוּ הַכְּרוֹבִים הַיָּא הַחַיָּה אֲשֶׁר רָאִיתִי בְּנֶהְרַת כְּבֹד" (שם, טו). המרכבה מתחילה להתרומם

פרק א': מעשה המרכבה

ממקומה, ומייד מתברר למה: "וַיֵּצֵא כְבוֹד ה' מֵעַל מִפְתַּן הַבַּיִת וַיַּעֲמֵד עַל הַכְּרוּבִים" (שם, יח). ובכן, המרכבה משמשת להמשך ההתרחקות של כבוד ה' מן המקדש: לאחר שירד מעל הכרובים שבמקדש אל מפתן הבית, כבוד ה' עוזב את המפתן ועולה על המרכבה.

בפסוקים הבאים יחזקאל מתאר את מסעותיה של המרכבה עם כבוד ה' שעליה: "וַיֵּשְׂאוּ הַכְּרוּבִים אֶת פְּנֵיהֶם וַיִּרְוּמוּ מִן הָאָרֶץ לְעֵינֵי בְּצִאתָם וְהָאֹפָנִים לְעֵמֶתָם וַיַּעֲמֵד פֶּתַח שַׁעַר בַּיִת ה' הַקֶּדְמוֹנִי וַכְּבוֹד אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עָלֵיהֶם מִלְמַעְלָה" (שם, יט). וכאן יחזקאל מבין לראשונה את המשמעות של המרכבה והחיות שראה בפרק א': "היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע פי כרובים הקמה" (שם, כ). יחזקאל מבין כעת שמה שפינה עד עכשיו 'חיות', אינן אלא 'כרובים', שתפקידם לשאת את כבוד ה'. עד עכשיו שכן כבוד ה' על הכרובים שבבית המקדש. עתה, כשהשכינה עוזבת את המקדש, היא עודנה נישאת על גבי כרובים, אלא שאת מקום כרובי הקבע שבמקדש תופסים כרובי המרכבה, שאותם ניתן לראות רק במראות נבואה. ובכן, 'המרכבה' היא 'כלי הרכב' של ה'; ובמושגים מודרניים אולי היינו מכנים אותה 'מסוק', שהרי היא נישאת באוויר, וזו תכליתן של כנפי הכרובים.

בסיומה של אותה נבואה מסופר על עוד תחנה בדרכה של המרכבה: "וַיֵּשְׂאוּ הַכְּרוּבִים אֶת פְּנֵיהֶם וְהָאֹפָנִים לְעֵמֶתָם וַכְּבוֹד אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עָלֵיהֶם מִלְמַעְלָה. וַיַּעַל כְּבוֹד ה' מֵעַל תוֹךְ הָעֵיר וַיַּעֲמֵד עַל הָהָר אֲשֶׁר מִקְדָּם לְעִיר" (י"א, כב-כג). לאחר שיצאה מן המקדש, המרכבה יוצאת מהעיר ירושלים, וכבוד ה' עובר לשכון על ההר אשר מקדם לעיר.²⁵

25. המקרא איננו מספר במפורש על עוד 'נסיעה' של המרכבה, והיה ניתן להבין שהתחנה המרוחקת ביותר שכבוד ה' הגיע אליה היא ההר אשר מקדם לעיר, הלוא הוא הר הזיתים. ואולם, בפרק י"א נראה שהר הזיתים לא היה אלא תחנה זמנית, ולמעשה פניה של המרכבה מזרחה, אל הגלות שבבבל. גם מדרש חז"ל סבור שהר הזיתים לא היה התחנה הסופית: "עשר מסעות נסעה שכינה... מכפרת לכרוב, ומכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן, וממפתן לחצר, ומחצר למזבח,

כאמור, יחזקאל רואה את המרכבה עוד פעם אחת – בפרקי הגאולה שבסוף הספר. מפרק מ' ואילך יחזקאל מתאר לפרטי פרטים את מתחם המקדש לעתיד לבוא, ובסיום התיאור הוא רואה את המרכבה בפעם השלישית: "וְהָיָה כְבוֹד אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא מִדְּרָךְ הַקְּדִים וְקוּלוֹ כְּקוֹל מַיִם רַבִּים וְהָאָרֶץ הָאֵירָה מִכְבְּדוֹ. וַיִּמְרָאֶה הַמְּרָאֶה אֲשֶׁר רָאִיתִי כַּמְּרָאֶה אֲשֶׁר רָאִיתִי בְּבֹאֵי לְשַׁחַת אֶת הָעִיר²⁶ וַיִּמְרָאוֹת כַּמְּרָאֶה אֲשֶׁר רָאִיתִי אֶל נְהַר כְּבֹר²⁷ וְאָפֵל אֶל פְּנֵי" (מ"ג, ב-ג). כאן המרכבה עושה את המסע בכיוון ההפוך, ממזרח למערב, ובסיומו של מסע זה השכינה חוזרת למקומה במקדש העתידי: "וְכָבוֹד ה' בָּא אֶל הַבַּיִת דְּרָךְ שְׁעַר אֲשֶׁר פָּנָיו דְּרָךְ הַקְּדִים. וַתִּשְׁאַנֵּי רוּחַ וַתִּבְיֹאֲנֵי אֶל הַחֲצַר הַפְּנִימִי וְהָיָה מְלֵא כְבוֹד ה' הַבַּיִת" (שם, ד-ה).

בזה בא המענה לשאלתנו. יחזקאל רואה את המרכבה כבר בפרק א', בנבואת ההקדשה שלו, בגלל התפקיד המרכזי שהיא עתידה למלא בנבואותיו. מסעותיה של המרכבה מסמלים את החורבן ואת הגאולה – את הסתלקות השכינה מן המקדש ואת שובה אליו – וזהו, כפי שכבר ראינו, הציר המרכזי של הספר כולו, הפותח בגלות ומסיים בגאולה. מעתה תובן גם ההדגשה על ריבוי הכיוונים של המרכבה, שהרי באמת אין למרכבה כיוון אחד. בכל רגע ורגע היא מוכנה ומזומנה לשאת את השכינה למקום שתחפוץ. הכיוונים המרובים של המרכבה מבטאים את הכיוונים האפשריים השונים של תנועתה: מן המקדש ואליו, לגלות ולגאולה.

כאמור, יחזקאל הוא הנביא היחיד המתאר את המרכבה. ובכל זאת, על מנת להבין את פשרה של המרכבה ביתר העמקה, עלינו

ומזבח לגג, ומגג לחומה, ומחומה לעיר, ומעיר להר, ומהר למדבר, וממדבר עלתה וישבה במקומה" (ראש השנה לא ע"א). לדעת המדרש, בסופו של דבר השכינה "עלתה וישבה במקומה", אך כאמור, על דרך הפשט נראה שהשכינה המשיכה לגלות, כפי שנלמד בהמשך עיונו בספר.

26. כלומר בנבואה על חורבן העיר והסתלקות השכינה, בפרקים ח'-י"א.

27. כלומר בנבואת ההקדשה שבפרק א'.

פרק א': מעשה המרכבה

לפנות לספרים אחרים בתנ"ך ולראות כיצד מראה המרכבה משתבץ בתמונה רחבה הרבה יותר.

ה. מעשה המרכבה בהקשר המקראי הרחב

1. הים והמכוונות

לאחר שעמדנו על משמעותו של מעשה המרכבה בספר יחזקאל, נראה כי הגם שיחזקאל הוא הנביא היחיד המתאר את המרכבה במפורש, המרכבה נוכחת גם בספרים אחרים במקרא. הרי סיכום של כמה פרטים במראה המרכבה:

1. המרכבה בנויה מארבע חיות, שפניהן מוסבים לארבע רוחות השמיים, והן נושאות משא על גבן.
2. לחיות פנים של אדם, אריה, שור ונשר (א', י), והחיות בכללותן נקראות "כרובים" (י', כ).
3. בצד החיות, על הארץ, יש אופנים.
4. צבען של החיות הוא "כַּעֲיֵן נְחֹשֶׁת קָלָל" (א', ז).
5. מן המרכבה עולה קול של מים: "וְאֶשְׁמַע אֶת קוֹל כְּנַפְיָהֶם כְּקוֹל מַיִם רַבִּים" (א', כד).

קשה להתעלם מן הדמיון הגדול למערכת אחרת במקרא: מערכת כלי הנחושת שבחצר מקדש שלמה, המתוארת שם באריכות רבה (מל"א ז', כג-לט). מערכת זו כוללת מתקן גדול לאגירת מים – ה'ים של שלמה' – וכן עשרה כיורות העומדים על עשר 'מכוונות', דהיינו כנים, בסיסים לכיורות. כל הפרטים שציינו לעיל קיימים גם במערכת כלי הנחושת:

1. הים עומד אף הוא על גבי חיות שפניהן מוסכות לארבע רוחות השמיים: "עֹמֵד עַל שְׁנֵי עֶשֶׂר בְּקֶר שְׁלֹשָׁה פָּנִים צְפוֹנָה וְשְׁלֹשָׁה

- פְּנִים יְמָה וּשְׁלֹשָׁה פְּנִים נִגְבָּה וּשְׁלֹשָׁה פְּנִים מְזַרְחָה וְהָיָם עֲלֵיהֶם מְלֻמְעָלָה” (שם, כה).
2. גם במכונות שהכיוורת עומדים עליהן יש חיות – “אַרְיֹת בָּקָר וְכְרוּבִים” (שם, כט).
3. גם למכונות יש אופנים: “וְאַרְבָּעָה אוֹפְנֵי נְחֹשֶׁת לְמְכוֹנֵה הָאֲחַת” (שם, ל).
4. כאמור, כל הכלים הללו עשויים נחושת: “וְאֵת הַמְּכוֹנוֹת עָשָׂר וְאֵת הַפִּירִית עָשָׂרָה עַל הַמְּכוֹנוֹת. וְאֵת הַיָּם הָאֶחָד וְאֵת הַבָּקָר שְׁנַיִם עָשָׂר תַּחַת הַיָּם... וְאֵת כָּל הַכְּלִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר עָשָׂה חִירָם לְמֶלֶךְ שְׁלֹמֹה בֵּית ה' נְחֹשֶׁת מְמֹרֵט” (שם, מג-מה).
5. וכמוכן, כלי הנחושת שימשו ככלי קיבור למים.²⁸

מדוע נעשו כלי הנחושת שבחצר המקדש בדגם המזכיר במובהק את המרכבה? האומנם יש קשר של משמעות בינם ובינה? ועוד: מה פשר האריכות הגדולה בעניין כלי הנחושת? מדוע יוחדו פסוקים רבים כל כך לתיאור מתקנים שהשימוש בהם טכני למדי, ואילו כלי הזהב החשובים, ובכללם מזבח הזהב, השולחן והמנורות, תוארו בקיצור נמרץ (שם, מח-נ)? על מנת לענות על שאלות אלו נפנה תחילה לנבואה אחרת, בספר ירמיהו.

2. הוויכוח בין ירמיהו ונביאי השקר

כידוע, בימי הבית הראשון גלתה ירושלים פעמיים: לראשונה בימי יהויכין (גלות “החרש והמסגר” [ראו מל”ב כ”ד, יד]), ובשנית בזמן החורבן, בימי צדקיהו. בגלות הראשונה נלקחו מבית המקדש כלי הזהב (שם, יג), ואילו כלי הנחושת, ובהם הים, המכונות והכיריים,

28. יש לציין שהמקרא אומר על האופנים של המכונות: “וּמַעֲשֵׂה הָאוֹפְנִים פְּמַעֲשֵׂה אוֹפֵן הַמְּרֻבָּה” (מל”א ז’, לג). ייתכן שפסוק זה הוא שעמד לנגד עיניהם של חז”ל כשטבעו את המונח ‘מעשה מרכבה’, שכפי שציינו לעיל, אין לו מקור מפורש במקרא.

נלקחו רק בגלות השנייה (שם כ"ה, יג-יד). נמצא שבימי מלכותו של צדקיהו כבר ניטלו כלי הזהב מן המקדש, אך כלי הנחושת עוד היו בו. והינה, בתקופה זו ניטש ויכוח גדול בין נביאי האמת ונביאי השקר. נביאי השקר גרסו שהגאולה קרובה, וכלי הזהב עתידיים לשוב, ונביאי האמת נצטוו לומר שאין הדבר כן: "וְאֵל הַפְּהֵנִים וְאֵל כָּל הָעַם הַזֶּה דִּבַּרְתִּי לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' אֵל תִּשְׁמְעוּ אֵל דְּבָרֵי נְבִיאֵיכֶם הַנְּבִאִים לָכֶם לֵאמֹר הִנֵּה כָּלִי בֵּית ה' מוֹשְׁבִים מִבְּלֵה עֲתָה מִהֲרֵה כִּי שִׁקְר הָמָּה נְבִאִים לָכֶם. אֵל תִּשְׁמְעוּ אֵלֵיהֶם עֲבְדוּ אֶת מֶלֶךְ בְּבַל וְחִיו לְמָה תִּהְיֶה הָעִיר הַזֹּאת חֲרָבָה" (ירמיהו כ"ו, טז-יז). יתרה מזאת, עם חורבן המקדש וגלות הארץ יגלו גם כלי הנחושת: "כִּי כֹה אָמַר ה' צָבָאוֹת אֵל הָעַמִּים וְעַל הַיָּם וְעַל הַמְּכָנֹת וְעַל יַתֵּר הַכְּלִים הַנּוֹתְרִים בְּעִיר הַזֹּאת... בְּבִלְהָ יוֹכָאוּ וְשָׁמָּה יִהְיוּ עַד יוֹם פְּקֻדֵי אֶתֶם נְאֻם ה' וְהַעֲלִיתִם וְהַשִּׁבְתִּים אֵל הַמָּקוֹם הַזֶּה" (שם, יט-כב). במבט ראשון הוויכוח הזה נראה תמוה. מדוע דנו הנביאים בעניין כלי הנחושת, הנראה כעניין פשוט ביחס, ולא בשאלה המהותית: גלות או גאולה?

ברם, ממה שלמדנו עד כה התשובה פשוטה. המבנה של כלי הנחושת מזכיר את המרכבה, ונוכחותם בחצר המקדש היא אפוא ביטוי סמלי לנוכחות המרכבה, ומכאן: לנוכחותו של ה' במקדש, שהרי כל עוד המרכבה נמצאת בחצר המקדש, הרי זה סימן לנוכחותו של ה' בתוכו. משל למה הדבר דומה? לאדם שעבר ליד ביתו של חברו ומבקש לידע אם הוא בביתו אם לאו. מה הוא עושה? בודק אם המכונית בחניה! ובכן, הימצאותם של כלי הנחושת במקדש מסמלת את שכירתו של ה' שם. אבל בד בבד יש בה גם פן של איום מתמיד: שנוכחות השכינה במקדש אינה קבועה, ואם הנסיבות ידרשו זאת, ה' יכול לעזוב את המקדש בכל רגע. נמצאנו למדים שהוויכוח על גורלם של כלי הנחושת הוא אכן ויכוח על מהותו של המקדש: אם יילקחו כלי הנחושת, אות הוא להסתלקות השכינה משם.

מכאן תשובה גם לשאלה מדוע קיצר המקרא בתיאור כלי הזהב והאריך בתיאור כלי הנחושת דווקא, שכן במונח מסוים כלי הנחושת מסמלים דבר יותר מהותי. אומנם מבחינת תפקידם כלי הזהב חשובים

מכלי הנחושת, אבל לכלי הנחושת יש משמעות ייחודית, שאינה קשורה בהכרח למעמד מצד עצמם. אכן, כלי הנחושת, שלא ככלי הזהב, עומדים מחוץ למקדש, ומשום כך דווקא הם יכולים לסמל את נוכחות המרכבה בחצר ואת השראת השכינה בבית. יתרה מזאת, עצם קיומם בחצר המקדש משמש תזכורת מתמדת שהשכינה עלולה לגלות, שהרי המרכבה עומדת מזומנת לשאת את השכינה בכל רגע, אם לא יהיו בני ישראל ראויים להשראת השכינה בתוכם.

3. בין ירמיהו לחנניה בן עזור

לאור זאת נוצרת זיקה מרתקת בין נבואותיהם של ירמיהו ויחזקאל. בהמשך הוויכוח של ירמיהו עם נביאי השקר מופיע נביא שקר המציב יעד מוגדר להתגשמות נבואתם: "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַהִיא בְּרֵאשִׁית מַמְלַכַת צְדָקְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה בַשָּׁנָה הַרְבֵּעִית בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי אָמַר אֵלַי חֲנַנְיָה בֶן עֲזוּר הַנְּבִיא אֲשֶׁר מִגְּבֻעוֹן בְּבֵית ה' לְעִינַי הַכְּהֵנִים וְכָל הָעָם לֵאמֹר. כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר שְׁכַרְתִּי אֶת עַל מֶלֶךְ בָּבֶל. בְּעוֹד שְׁנָתַיִם יָמִים אָנִי מְשִׁיב אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה אֶת כָּל כְּלֵי בֵית ה' אֲשֶׁר לָקַח נְבוּכַדְרֶאֱצַר מֶלֶךְ בָּבֶל מִן הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיְבִיאֵם בָּבֶל. וְאֵת יְכִנְיָה בֶן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה וְאֵת כָּל גְּלוֹת יְהוּדָה הַבָּאִים בָּבֶלָה אָנִי מְשִׁיב אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה נְאֻם ה' כִּי אֲשַׁבֵּר אֶת עַל מֶלֶךְ בָּבֶל" (ירמיהו כ"ח, א-ד).

ירמיהו ניצל את ההזדמנות להגיע אחת ולתמיד להכרעה. כעת, משציין אחד מנביאי השקר תאריך מדויק להתגשמות נבואתו – בעוד שנתיים – שוב לא יוכל הוויכוח לארוך יותר משנתיים אלו: "הַנְּבִיאִים אֲשֶׁר הָיוּ לִפְנֵי וּלְפָנָיִךְ מִן הָעוֹלָם וַיִּנְבְּאוּ אֶל אַרְצוֹת רַבּוֹת וְעַל מַמְלָכוֹת גְּדוֹלוֹת לְמַלְחָמָה וּלְרָעָה וּלְדָבָר. הַנְּבִיא אֲשֶׁר יִנְבֵּא לְשָׁלוֹם בְּבֵא דָבָר הַנְּבִיא יִדְּעַ הַנְּבִיא אֲשֶׁר שְׁלָחוּ ה' בְּאַמַּת" (שם, ח-ט).²⁹

29. על פי הדברים האלה פסק הרמב"ם כי נביא שניבא לטובה ולא התגשמה נבואתו, הרי זו הוכחה שהוא נביא שקר: "דברי הפורענות שהנביא אומר, כגון שיאמר 'פלוגי ימות' או 'שנה פלונית רעב' או 'מלחמה' וכיוצא בדברים אלו – אם לא עמדו דבריו, אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים 'הנה דבר ולא בא'; שה' ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה, ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי

ובכן, מה אירע כעבור שנתיים? כידוע, כלי הזהב לא שבו, ובזה הופרכה טענתו של חנניה בן עזור.³⁰ ואולם, דבר מה אחר אכן התרחש שנתיים לאחר הנבואה, שנישאה כזכור בשנה הרביעית למלכות צדקיהו, בחודש החמישי. עמדנו לעיל על הנבואה המרכזית בספרנו על הסתלקות השכינה מירושלים (פרקים ח'–י"א). כעת נשים לב לתאריך שבו נאמרה: "וַיְהִי בַשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית בַּשָּׁשִׁי בַחֲמִשָּׁה לַחֹדֶשׁ אֲנִי יוֹשֵׁב בְּבֵיתִי וְזָקְנֵי יְהוּדָה יוֹשְׁבִים לְפָנַי וַתִּפֹּל עָלַי שֵׁם יְד אֲדֹנָי ה'" (ח', א). ובכן, שנתיים בדיוק לאחר נבואתו של חנניה בן עזור נכזבה נבואתו על השבת כלי הזהב, ולא זו בלבד: באותו תאריך עצמו גם גלתה המרכבה מן המקדש, ועליה השכינה. סילוק המרכבה הוא הצעד המשמעותי ביותר לקראת החורבן. משעה שגלתה השכינה, נחרץ גורלו של בית המקדש. מכאן ואילך המקדש קיים 'על זמן שאול', וחורבנו בלתי־נמנע. הנבואה על הגליית כלי הנחושת היא אפוא נבואה על חורבן המקדש, שהרי עצם נוכחותם בחצר אינה אלא סמל לנוכחות המרכבה בחצר, והגלייתם משקפת את הסתלקותה משם. העולה מדברינו, שהגם שיחזקאל הוא הנביא היחיד המתאר במפורש את המרכבה, אין להסיק מכך שרק הוא היה מודע לקיומה. עמידתם של כלי הנחושת בחצר המקדש ובמוקד הוויכוח של ירמיהו עם נביאי השקר מלמדת שהמרכבה, לפחות במבנה הכללי שלה, הייתה מוכרת לציבור הרחב, ומכאן הסמליות שבמבנה ובמיקום של כלים אלו.

נינוה או שתלה להם כחזקיה. אבל אם הבטיח על טובה, ואמר שיהיה כך וכך, ולא באה הטובה שאמר – כידוע שהוא נביא שקר; שכל דבר טובה שיגזור האל, אפילו על תנאי, אינו חוזר... הוא שירמיהו אומר בתשובתו לחנניה בן עזור, כשהיה ירמיה מתנבא לרעה וחנניה לטובה, אמר לו ירמיה: 'חנניה, אם לא יעמדו דברי, אין בזה ראייה שאני נביא שקר; אבל אם לא יעמדו דבריך, יָדַע שאתה נביא שקר' (רמב"ם הלכות יסורי התורה פ"י ה"ד).

30. חנניה עצמו אף לא זכה לראות בהפרכת נבואתו. הוא מת חודשיים לאחר נבואתו: "וַיָּמָת חֲנַנְיָה הַנְּבִיא בַשָּׁנָה הַהִיא בַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי" (שם, יז).

1. בין האופנים והחיות לבין השרפים

לסיום עיוננו במעשה המרכבה נשווה בקצרה בין המראה שראה יחזקאל ובין מראה ה' יושב על כיסא ומצדדיו עומדים דרי מעלה כפי שראוהו שני נביאים אחרים.

התיאור היותר דומה לענייננו בא בראש נבואת ההקדשה של ישעיהו, והוא מזכיר מאוד את סיומו של מראה המרכבה: "בִּשְׁנַת מוֹת הַמֶּלֶךְ עָזִיָּהוּ וְאַרְאֶה אֶת אֲדֹנָי יֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רָם וְנִשָּׂא וְשׁוּלְיוֹ מְלֵאִים אֶת הַהִיכָל. שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ שֵׁשׁ כְּנָפַיִם שֵׁשׁ כְּנָפַיִם לְאַחַד בְּשֵׁתַיִם יִכְסֶה פָּנָיו וּבְשֵׁתַיִם יִכְסֶה רַגְלָיו וּבְשֵׁתַיִם יַעֲוֹף" (ישעיהו ו', א-ב).

גם ישעיהו רואה את ה' יושב על כיסא וסביבו דמויות בעלות כנפיים. ואולם, יש הבדל ברור בין שני סוגי הדמויות שראו שני הנביאים. יחזקאל ראה את 'המרכבה', דהיינו את הכרובים שתפקידם לשמש כנושאי של כיסא ה' ממקום למקום ואת האופנים הצמודים להם. אומנם יש בחיות ובאופנים 'רוח חיה', אבל אין להם שום תפקיד אחר מלבד נשיאת כיסא ה'. ישעיהו, לעומתו, ראה 'שרפים', שמעלתם גבוהה ממעלת האופנים והחיות, והם משמשים כמלאכיו וכמשרתיו של ה'. משום כך אין הם עומדים מתחת לכיסא ה' אלא "מִמַּעַל לוֹ", כלומר עומדים לפני ה' ומוכנים בכל עת לציוויו. יתרה מזאת, השרפים עוסקים בדברי שבח לה': "וְקָרָא זֶה אֶל זֶה וְאָמַר קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת מְלֵא כֹל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ" (שם, ג). ובהמשך אותה נבואה הם קושרים שיח עם ישעיהו עצמו: "וְאָמַר אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי כִי אִישׁ טָמֵא שְׁפָתַי אֲנִכִי וּבִתְוֹךְ עִם טָמֵא שְׁפָתַי אֲנִכִי יוֹשֵׁב כִּי אֶת הַמֶּלֶךְ ה' צְבָאוֹת רָאוּ עֵינַי. וַיַּעַף אֵלַי אֶחָד מִן הַשְּׂרָפִים וּבִכְדוֹ רִצְפָה בְּמִלְחָמָה לָקַח מֵעַל הַמִּזְבֵּחַ. וַיַּגַּע עָלַי וַיֹּאמֶר הִנֵּה נִגַּע זֶה עַל שְׁפָתֶיךָ וְסָר עֲוֹנֶךָ וְחִטָּאתֶךָ תִּכָּפֵר" (שם, ה-ז). מסתבר שגם הפנייה הכללית של ה' הנזכרת לאחר מכן – "וַיִּשְׁמַע אֶת קוֹל אֲדֹנָי אֹמֵר אֶת מִי אֲשַׁלַּח וּמִי יֵלֶךְ לְנֹו" (שם, ח) – כוונה בעיקרה לשרפים, אלא שישעיהו הבין שה' מצפה ממנו להתנדב לשליחות, ולפיכך מיהר להיענות: "וְאָמַר הֲנִי שְׁלֹחְנִי" (שם). כל הדברים הללו אינם שייכים

פרק א': מעשה המרכבה

כלל בחיות ובאופנים, שאינם מדברים, ועל כן אינם יכולים ליצור מגע כלשהו עם בני אדם.

תמונה דומה ראה הנביא מיכיהו בן ימלה כשהתמודד עם נביאי השקר שקראו לאחאב לעלות ולהילחם עם ארם ברמות גלעד. מיכיהו מנסה לשכנע את אחאב כי בפי נביאיו 'נשתלה' ככוונה תחילה נבואת שקר, וכך הוא מספר: "רְאִיתִי אֶת ה' יֹשֵׁב עַל פְּסָאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמְדֵי עָלָיו מִיְמִינֵוֹ וּמִשְׁמָאלֹו. וַיֹּאמֶר ה' מִי יִפְתָּה אֶת אַחָב וַיַּעַל וַיִּפֹּל בְּרַמַּת גִּלְעָד וַיֹּאמֶר זֶה בְּכַה וְזֶה אִמֵּר בְּכַה. וַיֵּצֵא הָרוּחַ וַיַּעֲמֵד לִפְנֵי ה' וַיֹּאמֶר אֲנִי אֶפְתְּנֵוּ וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו בְּמָה. וַיֹּאמֶר אֶצָּא וְהִיִּיתִי רוּחַ שָׁקֶר בְּפִי כָּל נְבִיאָיו וַיֹּאמֶר תִּפְתָּה וְגַם תּוּכַל צָא וַעֲשֵׂה כֵן" (מל"א כ"ב, יט-כב). מיכיהו רואה אף הוא את ה' יושב על כיסאו, וגם כאן 'צבא השמיים' עומד לא מתחת לכיסא, אלא מצדדיו, ומצפה לצו ה'. גם כאן ה' מפנה קריאה כללית אל העומדים לפניו ומחכה לראות מי ייענה לה. לקריאה נענה "הרוח": הוא מתייצב לפני ה', מנהל עימו שיח, ואחר יוצא למשימתו.

נראה אפוא שיש דמיון רב בין 'השרפים' שראה ישעיהו ובין 'צבא השמיים' שראה מיכיהו בן ימלה, ודמויות אלו מתאימות במידה רבה למה שרגילים לכנות 'מלאכים'. מלאכים אלו שונים שוני מהותי מהאופנים וחיות הקודש, הנראים כישויות במדרגה נמוכה יותר.³¹

31. כך עולה מפשטי המקראות. אומנם הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ב ה"ז) מציג תמונה אחרת בדבר היחס בין המדרגות השונות של המלאכים, עיינו שם.